

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.741.2

Олександр ДЗЮБЛЮК

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ГРОШЕЙ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Обґрунтовано необхідність глибокого дослідження сутності грошей як категорії економічної науки, що має слугувати формуванню адекватного уявлення про складну побудову всієї системи господарських відносин та реалізації адекватних заходів політики державного впливу на ринкову економіку через інститути кредитної системи. Критично аналізуються ті теоретико-методологічні підходи до розкриття суті грошей, при яких здійснюються спроби підміни їх розуміння власне як економічної категорії або зовнішніми формами прояву, або функціональним призначенням. З критичних позицій розглянуто конкуренцію таких підходів до розуміння суті грошей, які формують їх визначення в залежності від матеріальної субстанції, вказуючи на товарну чи нетоварну природу грошей.

Наголошено, що гроші зумовлюють саму можливість економічного життя суспільства та виступають основою постійної, неперервної господарської діяльності людини. У зв'язку із цим визначено ознаки, згідно з якими гроші слід розглядати як суспільне явище, що виражає інституційну стійкість економічного життя та забезпечує суспільні зв'язки у процесі розширеного відтворення, роблячи його неперервним. Обґрунтовано, що сутність грошей найбільш доцільно виражати за допомогою поняття "загальний еквівалент", тобто вимірник вартості усіх інших товарів і послуг, що відображає відношення усіх товарів до грошей як універсального виразника їхньої вартості, що робить товари придатними для обміну. Наголошено, що у цьому розумінні гроші можна сприймати як специфічне економічне благо, що здатне безумовно і вільно прийматися для оплати всіх товарів і послуг та вимірювати їхню вартість, будучи однаково потрібним для всіх еквівалентом. Такий теоретико-методологічний підхід передбачає, що для визначення сутності грошей необхідно вказати якийсь певний їх атрибут, що дозволяє грошам виконувати усі їхні функції. Визначено обставини, за яких сутність сучасних грошей відображає процес перетворення грошей із власне продукту товарного обміну на цілком самостійне економічне явище, здатне виявляти активний вплив як на виробництво товарів, так і на їх обмін, що вказує на роль грошей як рушія людської цивілізації.

Ключові слова: гроші, загальний еквівалент, товарний обмін, вартість, господарська діяльність, відтворення, суспільне явище, матеріальна субстанція, економічні відносини, цивілізація.

JEL: B10, B20, E40, E52

© Олександр Дзюблук, 2018.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Гроші є невід'ємним елементом розвинутого ринкового господарства, маючи потужний перманентний вплив на стан кон'юнктури і перебіг економічного циклу, оскільки саме у грошах оцінюється вартість товарів і послуг, здійснюються операції з купівлі-продажу, погашаються борги, а держава отримує свої доходи і здійснює витрати у грошах. Так, гроші забезпечують "обмін речовин" в усьому господарському організмі як складному переплетенні ринкових і виробничих зв'язків, опосередковуючи рух величезних мас товарів і капіталу, стимулюючи розвиток виробництва і збуту, без чого є неможливим економічне життя і прогрес суспільства загалом.

Домінуюча і визначальна роль грошей в економіці є причиною того, що грошова сфера є об'єктом найбільш складного і системного регулювання з боку держави, оскільки передусім через грошові відносини посилюються властиві ринковому господарству елементи нестійкості та ризику, що слугують причиною серйозних порушень, часто маючи кумулятивний характер і призводячи до розгортання повномасштабних фінансових криз, здатних вразити не лише національні економіки окремих країн, а й усе світове господарство. Так, вивчення сутності грошей як економічної категорії зумовлює важливість даного напрямку економічної науки, що визначається ключовою роллю грошей у процесі пояснення усіх цих складних і суспільно значимих явищ. Глибоке дослідження основ організації грошових відносин є ключем до розуміння того, як побудована і як працює сучасна ринкова економіка. А отже, наука про гроші є тим важливим теоретичним фундаментом, на якому може ґрунтуватися розробка усіх необхідних рекомендацій щодо основних заходів економічної політики та забезпечення ефективного перебігу господарських процесів.

Аналіз досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання проблеми. Намагання визначити суть грошей, їхні фундаментальні властивості та функції присутні у працях багатьох економістів – від античних філософів до сучасних авторів. Роботи таких економістів, як О. Бем-Баверк [15], Дж. К. Гелбрейт [20], В. С. Джевонс [1], Дж. М. Кейнс [12], А. Маршалл [13], К. Менгер [14], Н. Г. Менкью [11], Дж. С. Міль [21], Ф. С. Мішкін [9], Д. Рікардо [19], А. Сміт [18], Ф. А. Уокер [5], М. Фрідмен [3], Л. Харріс [10], Дж. Р. Хікс [17], Й. А. Шумпетер [16] та ін. свідчать про те, що практично усі основні напрями економічної науки тією чи іншою мірою відображають певну систему поглядів на сутність грошей та їхню роль у перебігу економічних процесів.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень у галузі грошової теорії, питання чіткого розуміння сутності грошей продовжує залишатися неабияким каменем спотикання, не дозволяючи сформулювати однозначне тлумачення цього надзвичайно складного і багатогранного поняття, а отже, в економічній науці склалася парадоксальна ситуація, коли одна з її головних категорій – гроші – не має загально визнаного визначення. Це пояснюється постійним удосконаленням банківських технологій, складністю нині діючого платіжного механізму й різноманітністю інструментів фінансового ринку, у зв'язку із чим сучасні грошові форми набувають значного рівня різноманітності, а також деякою мірою розмиваються межі між грошима і негрошима у процесі повсякденного обслуговування складних фінансових зв'язків між суб'єктами економічних відносин.

Мета дослідження. Адекватне розуміння сутності сучасних грошей є однією із

найважливіших передумов для побудови ефективно функціонуючої моделі економічної системи, в якій гроші є найважливішим інструментом організації господарських відносин між людьми у процесі розширеного відтворення та засобом реалізації політики активного державного впливу на економіку через інститути кредитної системи, тому обґрунтування належних теоретико-методологічних підходів до розуміння суті грошей як економічної категорії є важливим напрямом наукового дослідження, що може слугувати необхідним фундаментом для ефективно організації економічних відносин, де гроші виступають головним зв'язуючим елементом усієї системи господарських відносин, що впливає на ефективність функціонування ринкової економіки загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широке використання грошей у повсякденному житті вносить певну плутанину у дослідження їхньої суті, котра часто густо підміняється зовнішніми формами прояву, адже від моменту своєї появи і до сучасності гроші пройшли тривалий історичний шлях, видозмінюючись із плином часу. Досить часто гроші ототожнюються з тією “роботою”, яку вони виконують у процесі суспільного відтворення, характеризуючи скоріше прагматичні аспекти способів використання грошей, аніж їхню економічну суть. Однак гроші завжди були і залишаються явищем, тісно пов'язаним із історією суспільства і економічних відносин, а еволюція останніх визначала і еволюцію грошей як суспільного явища упродовж тисячоліть історії людства, що також потрібно враховувати в процесі дослідження. Водночас саме ця еволюція і ускладнює точне розуміння сутності грошей, адже на різних етапах суспільного розвитку вони набували настільки різноманітних форм прояву – від початкових примітивних предметів повсякденного вжитку до сучасних нематеріальних активів і носія надскладних інформаційних технологій, що й до сьогодні досить важко визначити точну природу цього суспільного феномену. В цьому зв'язку відомий англійський економіст, один із співавторів маржиналістської течії в економічній науці та засновник математичних методів в політичній економії Вільям Стенлі Дживонс зазначав: “Було зроблено багато спроб точно визначити поняття “гроші”, але всі вони виявилися безуспішними” [1, с.142].

Однією із головних проблем у розумінні суті грошей як економічної категорії є недостатньо чітке розуміння об'єкта дослідження, а також плутанина між сутністю і формою явища та його зовнішніми ознаками. За таких обставин у трактуванні сутності грошей набули домінування два основні теоретико-методологічні підходи, у яких робляться спроби підміни їх розуміння власне як категорії економічної науки або зовнішніми формами прояву, або ж функціональним призначенням.

У першому теоретико-методологічному підході до трактування суті грошей, коли йдеться про зовнішні форми, визначення суті грошей засновується на практичному досвіді їх використання у різних їхніх проявах. Таким чином, суть грошей розглядається з точки зору конкретних форм їхнього існування у різні історичні епохи. Наприклад, в епоху розквіту золотого стандарту гроші ототожнювалися безпосередньо із благородним металом, котрий виступав матеріальним носієм відповідних відносин. Так, на думку Карла Маркса, “...золото і срібло за своєю природою не гроші, але гроші за своєю природою – золото і срібло” [2, с.144]. Абсурдність цього визначення досить точно характеризує той тривалий період в історії людства, коли в основі господарських зв'язків перебував металевий грошовий обіг, а економічні блага і багатство суспільства ототожнювались винятково з їх матеріальними носіями, виразником яких слугували благородні метали – золото і срібло.

В епоху розвитку безготівкових платіжних систем і кредитних угод, що поступово замінили металеві знаряддя платежу, активізації використання різних фінансових інструментів грошового ринку усе більше стираються кордони між власне грошима та їхніми заміниками. А отже, теоретичні погляди на гроші зміщуються в бік їхнього розгляду в якості лише технічного знаряддя фінансових трансакцій. На думку одного із авторів подібної концепції, американського економіста, засновника монетаризму і лауреата Нобелівської премії Мілтона Фрідмена, "...гроші слугують засобом обігу благ або тимчасовим вмістилищем купівельної спроможності" [3, с. 42]. Гроші, на його думку, "...це те, чому ми надаємо числову величину за допомогою зумовленої процедури; це не те, що уже існує в природі чи має бути відкрито". Подібним до цього є підхід, який став досить популярним у зарубіжній літературі з теорії банківської справи і фінансових ринків та згідно з яким гроші розглядаються як щось, що має власну цінність. У цьому контексті американські автори Роджер Л. Міллер та Девід Д. Ван-Хуз зазначають, що гроші у такій якості є частиною багатства [4, с. 6]. Гроші визначаються ними як досить специфічний вид економічного блага (economic good) або рідкісного товару, що використовується для того, щоб купувати інші товари і послуги [4, с. 3].

Таким чином, сутність грошей при таких підходах ставиться в залежність від довільно обраних критеріїв, а в цьому випадку – від зовнішніх форм їхнього прояву. Однак потрібно розуміти, що така форма досить суттєво еволюціонує паралельно із удосконаленням технології передачі інформації, адже якщо ранні форми грошей виражали кількісні пропорції обміну за допомогою засобів виміру маси та об'єму (одиниці продуктів, злитки, монети), то сучасні гроші здійснюють це за допомогою умовних числових одиниць інформації, які видозмінюються уже від паперових банкнот до депозитних грошей, що спершу засвідчувалися документами на паперових носіях, а врешті й до електронних грошей, що засвідчуються уже за допомогою електронного підпису. Такий теоретико-методологічний підхід не може достатньо повною мірою розкрити сутність грошей як економічної категорії, котра не залежить у своїй глибинній основі від матеріальної субстанції грошового носія, а слугує лише зовнішньою формою вираження грошових відносин у той чи інший історичний період.

У другому теоретико-методологічному підході, коли йдеться про функціональне призначення грошей, їх визначення засновується на розгляді їхніх функцій, тобто тієї "роботи", яку гроші виконують в економіці. Як зазначав американський економіст і статистик та один із провідних дослідників грошових проблем у ХІХ ст. Френсіс Амос Уокер, "...гроші – це те, що вони роблять" (або мовою оригіналу: "*money is that money does*") [5, с. 405]. Даний підхід набув достатньої популярності й став традиційним для західної економічної думки в силу своєї простоти, оскільки гроші можна визначити за допомогою способів їхнього використання. "Все, що виконує функції грошей, і є грошима", – вказують у своїй роботі американські економісти Кемпбелл Р. Макконелл та Стенлі Р. Брю [6, с. 264].

У цьому випадку гроші, як зазначають американський дослідник Едвін Дж. Долан та його співавтори, є засобом оплати товарів і послуг, а також засобом вимірювання і зберігання вартості [7, с. 12]. Тобто за основу визначення сутності грошей як економічної категорії просто береться конкретний перелік функцій, які, на думку авторів такої концепції, мають виконувати гроші.

Слід відзначити, що подібний функціональний підхід у трактуванні сутності грошей набув значного поширення у зарубіжній літературі, присвяченій проблемам грошової теорії. Так, у праці американського економіста, фахівця з макроекономіки і фінансів Глена Габбарда наводиться думка, згідно з якою гроші – це все, що люди приймають в оплату за товари і послуги або для виплати боргів [8, с. 39]. Аналогічних позицій дотримується також американський економіст, дослідник проблем грошей, монетарної політики і фінансових ринків Фредерік Стенлі Мішкін [9, с. 63]. На думку англійського економіста, спеціаліста з макроекономічної теорії та проблем грошей Лоуренса Харріса, гроші визначаються як будь-який товар, який функціонує як засіб обігу, рахункова одиниця та засіб збереження вартості [10, с. 75]. Або ж іще більш простий підхід такого роду сформулював американський економіст, професор Гарвардського університету Ніколас Грегорі Менк'ю, згідно з яким гроші – це сукупність активів, якими люди регулярно користуються для придбання товарів і послуг у інших індивідів [11, с. 586].

Очевидно, що усі ці підходи набули значного поширення в силу їхньої активної підтримки у різних течіях економічної теорії. Зокрема, вони є відображенням кейнсіанського погляду на грошові знаки, сутність яких на номіналістичних позиціях розкривають способи їхнього використання, тобто функціональне призначення. Так, засновник макроекономіки як самостійної науки, видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс достатньо чітко зазначає у своїй роботі: “Значення грошей полягає тільки у їх купівельній спроможності” [12, с. 776]. У його аналізі робиться наголос на тому, що економічні агенти цінують гроші в тій мірі, в якій вони наближені до стану абсолютної ліквідності.

У цьому сенсі підхід кейнсіанської теорії є цілком співзвучним із підходом прихильників неокласичної течії в економічній теорії. Так, англійський економіст, лідер неокласичного напрямку в економічній науці, засновник кембриджської школи Альфред Маршалл вказує: “Гроші представляють собою всезагальну купівельну спроможність” [13, с. 75]. За висловом А. Маршалла, гроші володіють безпосередньою корисністю і відкладеною корисністю, при чому сенс першої полягає у тому, що гроші потрібні як засіб для трансакцій, а другої в тому, що вони є тимчасовим сховищем багатства (купівельної спроможності), тобто дозволяють забезпечити купівлю товару через деякий час після отримання доходу. Під безпосередньою корисністю А. Маршалл розумів виконання грошима рахункової функції, а зміст відкладеної корисності він вбачав у тому, що гроші слугують стандартом при обчисленні боргів.

Подібний “утилітарний” підхід до розуміння сутності грошей можна простежити й у представників австрійської школи. Так, засновник цієї школи, видатний австрійський економіст Карл Менгер основні уявлення про сутність грошей формулює виходячи із загального визначення сутності благ, цінності та обміну. Гроші також розглядаються ним з позицій їх товарного походження, але вже як економічне благо, що володіє “більшою здатністю до збуту”, тобто виникнення і сутність грошей обґрунтовується з точки зору їхньої функції як засобу обігу. У цьому зв'язку К. Менгер зазначав: “Ніщо так не сприяло виникненню грошей, як саме та обставина, що найбільш завбачливі господарюючі суб'єкти практикували в цілях власної економічної користі протягом довгого часу прийом товарів, що володіють найбільшою здатністю до збуту, в обмін за всі інші товари” [14, с. 261].

Інший видатний економіст і державний діяч кінця XIX – початку XX ст., один із основоположників австрійської економічної школи Ойґен фон Бем-Баверк зазначав: “Для

того, щоб визначити мінову силу, властиву для даної речі, необхідно розглянути мінове відношення цієї речі або до безлічі інших видів матеріальних благ, або ж до такого виду матеріальних благ, які вважаються загально визнаним мірилом цінності. Такого роду матеріальним благом є гроші” [15, с.164]. Учень О. Бем-Баверка, провідний австрійський економіст ХХ ст. Йозеф Алоїз Шумпетер також дотримується подібних поглядів, вбачаючи у грошах засіб обміну та загальне втілення усіх благ. Обґрунтовуючи свої погляди на гроші, він писав: “Гроші видаються лише приписом або дорученням у відношенні до різних кількостей будь-яких благ або, інакше кажучи, “загальною купівельною силою”. Кожен господарюючий суб’єкт бачить у грошах насамперед засіб, що дозволяє взагалі отримувати блага; коли він продає свої послуги праці і землі, то він робить це в обмін не на конкретні блага, а, так би мовити, на блага взагалі” [16, с.103–104].

Розгляд функцій грошей відповідає не на запитання “що таке гроші?”, а радше на запитання “як використовуються гроші?”. Крім того, функції грошей самі собою не визначають сутності грошей, а відображають передусім їхні окремі глибинні властивості, якісні ознаки, тому при використанні такого теоретико-методологічного підходу порушується логіка наукового пізнання – спочатку виводиться певний набір функцій, а через них розкривається суть. Однак самі функції економічної категорії визначаються її суттю, а не навпаки. Інакше кажучи, економічна сутність грошей визначає їхні функції, а не функції конструюють саму сутність цієї категорії. Виведення сутності грошей із їхніх функцій суттєво збіднює розуміння самої природи грошей як суспільного феномену. При цьому достатньо очевидно є вразливість методології такого напрямку дослідження, адже сутність підміняється її зовнішніми проявами і механічно зводиться до певного переліку функцій, тоді як самі ці функції повинні, якщо слідувати строгій науковій логіці, бути зовнішнім вираженням сутності.

Насправді суть грошей визначається насамперед їхньою активною участю у всіх, без винятку, аспектах економічного життя суспільства – від розподілу ВВП, формування державного бюджету, проведення грошово-кредитної політики на макрорівні до придбання товарів і послуг, встановлення цін на ринку, накопичення заощаджень на мікро-економічному рівні. Саме рух грошей забезпечує неперервність розширеного відтворення і робить можливою економічну діяльність людини. За висловом видатного шотландського економіста і філософа ХVІІІст., засновника сучасної економічної теорії Адама Сміта, ми використовуємо гроші, звільняючись від них, тобто це та унікальна річ, яку людина може використати, віддавши іншим людям, тоді як решта благ використовується внаслідок їх набування, придбання. Така різниця відмінності грошей від усіх інших економічних благ визначається природою їх походження із товарного обміну, коли гроші виступають вимірником вартості інших товарів, будучи виразником їхньої цінності для людини, а отже, тим засобом, що робить можливим відповідний товарний обмін. Це призвело до застосування і конкуренції ще таких двох теоретико-методологічних підходів до розуміння суті грошей, які формулюють їх визначення в залежності від матеріальної субстанції, вказуючи на товарну чи нетоварну природу грошей.

Природа виникнення грошей із товарного обміну упродовж тривалого періоду часу формувала уявлення класичного напрямку економічної науки про них як товар, хоча і товар особливого роду. У цьому зв’язку англійський економіст, лауреат Нобелівської премії Джон Річард Хікс зазначає: “На ранніх стадіях розвитку суспільства гроші були зазвичай

яким-небудь матеріальним товаром тривалого користування і за цією причиною нелегко було розрізнити попит на товар як на гроші та попит на нього як на споживче благо тривалого користування” [17, с. 283].

Згідно з цим теоретико-методологічним підходом, гроші являють собою уречевлені відносини між людьми з приводу обміну продуктами праці. Інакше кажучи, гроші розглядаються як товар, що має внутрішню вартість, котра визначається суспільно необхідними затратами праці на його виготовлення, а отже, маючи внутрішню вартість як товар, гроші здатні вимірювати вартість усіх інших товарів і на них обмінюватись. Гроші, на думку Адама Сміта, “...містять вартість відомої кількості праці, яку ми обмінюємо на те, що, за нашим припущенням, містить у даний час таку ж кількість праці” [18, с. 88]. Так само і Давид Рікардо, англійський економіст, класик політичної економії, послідовник і опонент Адама Сміта стверджував, що “...гроші мають незмінну вартість, іншими словами, є завжди продуктами однієї і тієї ж кількості праці, незалежно від сторонніх впливів” [19, с. 109]. У такому контексті гроші розглядалися за суттю як матеріалізоване втілення усієї системи виробничих відносин, що існували в суспільстві, включаючи як працю, так і капітал. Як зазначав видний американський економіст, класик інституційного напрямку економічної науки Джон Кеннет Гелбрейт, гроші – це матеріальне втілення капіталу [20, с. 135].

При такому підході в якості одного із аргументів на користь визначення грошей як товару висувається теза про те, що вони можуть вимірювати вартість усіх інших товарів лише самі володіючи вартістю. Подібно до того, як відстань і вага може вимірюватись лише предметами, що самі мають довжину і масу. Такий розгляд грошей як певного товару ґрунтується на єдності двох їхніх властивостей: загальної безпосередньої обмінюваності, що визначається можливістю придбати за гроші будь-який інший товар, та матеріалізації загального робочого часу, що зумовлено використанням грошей для вимірювання вартості товару, яка визначається суспільними затратами праці на його виробництво. Саме працю Адам Сміт вважав єдиним і дійсним мірилом, за допомогою якого у всі часи можна було розцінювати і порівнювати вартість усіх товарів, тобто праця являє собою їхню дійсну ціну, а гроші – лише номінальну ціну [18, с. 91].

Однак такий теоретико-методологічний підхід можна вважати в принципі справедливим лише за умови перебування повноцінних грошей в обігу – золота чи срібла, або ж паперових грошових знаків, котрі за різних умов є розмінними на благородні метали, будучи за суттю представниками останніх в обігу. Та зовсім інша ситуація складається, коли в обігу знаходяться нерозмінні паперові або кредитні гроші, а особливо із активним розвитком електронних форм грошей. Сучасні гроші – це не гроші XIX – початку XX ст., адже вже у 1970-х рр. була здійснена повна демонетизація золота і срібла, а благородні метали нині не виконують жодної з функцій грошей, тому вже у цьому випадку розгляд грошей як товару є недостатньо адекватним до існуючих економічних реалій.

Товарна природа грошей та їхнє походження із самого обміну товарами не може викликати сумнівів. Та поступово у зв'язку із переходом від використання повноцінних грошей в економічному обороті до різноманітних грошових знаків, що не мають власної внутрішньої вартості, гроші втратили таку притаманну усім товарам іманентну ознаку, як володіння вартістю і споживчою вартістю. При цьому гроші змінювалися і продовжують модифікуватись разом з розвитком цивілізації. Ця еволюція привела до виникнення

значного різноманіття їх видів, ряд із яких взагалі неможливо віднести до категорії грошей-товару (наприклад, електронні гроші). Більше того, гроші все сильніше відрізняються від товару, вони перетворилися на самостійну економічну категорію, хоча зі збереженням деяких властивостей, які надають їм схожість із товаром. І це не лише пов'язано безпосередньо із домінуванням у сучасному платіжному обороті безготівкових розрахунків та електронних грошей, позбавлених внутрішньої вартості. Такі фактори, як активний розвиток сучасних банківських та інформаційних технологій і фінансових нововведень, поява нових інструментів грошового ринку і гібридних банківських рахунків, що забезпечують отримання доходу і слугують засобом платежів, розмивають раніше чіткі границі, що відмежовували гроші від негрошей, ускладнюючи розуміння цього складного суспільного явища.

Зазначені процеси виражають не так зміну інституційних засад економічного життя суспільства, товарна основа якого еволюціонує від матеріального виразу до інформаційного, як зміну принципових підходів до визначення цінності економічних благ шляхом відмови від постійного прирівнювання їх вартості до певного матеріального носія, вираженого ваговими кількостями благородних металів. Хоча потрібно визнати, що і зміни у способах організації грошового обігу мають значення, адже у платіжному обороті все більшого домінування набувають не лише безготівкові розрахунки і різні види кредитних угод, які заміщають банкноти, але і новітні види фінансових інструментів та електронних грошей, які змінюють традиційну уяву про гроші, засновану на певному матеріальному їхньому виразі.

Ці обставини призводять до все більшого домінування такого теоретико-методологічного підходу, згідно з яким гроші уже не розглядаються як товар, навіть товар особливого роду, враховуючи відсутність у них класичних ідентифікаційних ознак, які б надавали їм схожість із товарами, й насамперед внутрішньої вартості тієї матеріальної субстанції, яка на сьогодні виконує грошові функції. Саме під впливом утрати грошима товарної сутності у свідомості багатьох економістів укріпилось відношення до грошей як до рахункової одиниці, що виконує винятково утилітарну роль. Звідси походить і визнання "нейтральності" грошей в економіці і відповідно дихотомія реальних і грошових процесів, яка лежить в основі кількісної теорії грошей, однак яка не наближає до розуміння справжньої сутності грошей.

Враховуючи ці застереження та існування сучасних грошей у відриві від певної матеріальної субстанції, яка б визначала їхню природу, для того, щоб зрозуміти їх суть, потрібно відзначити, що гроші залишаються історичною категорією товарного виробництва і об'єктивним результатом тривалого розвитку процесів обміну. Адже у кожному акті обміну важливе значення має еквівалентність вартості товарів, що обмінюються. Однак для того, щоб забезпечити таку еквівалентність, потрібно мати третю постійну величину, до якої прирівнювався б кожен із обмінюваних товарів, тобто потрібен сам еквівалент, який би дозволив порівняти затрати суспільної праці на виготовлення різних продуктів. Тому виникаючи на основі вартісного співставлення різних продуктів праці, гроші слугують формою вираження їх вартісних пропорцій.

Однак, виділяючись із товарного світу і протиставляючись йому, гроші набувають нерівної суспільної значимості, порівняно із товарами, котрі лише тимчасово перебувають в обігу, послідовно вилучаючись із нього за мірою реалізації. Гроші ж, постійно

перебуваючи в обігу, є його детермінантою, що визначає саму можливість товарного обміну як такого. Із цим не завжди були згодні провідні економісти, які глибоко досліджували грошові проблеми та роль грошей у економічних відносинах. Наприклад, один із найвидатніших англійських економістів і філософів XIX ст. Джон Стюарт Міль зазначав таке: “В економіці немає нічого більш несуттєвого за своєю природою, ніж гроші, вони важливі лише як хитромудрий засіб, що слугує для економії часу і праці та є засобом, що дозволяє робити швидко і зручно те, що робилося б і без нього, хоча і не так швидко і зручно” [21, с. 541]. Утім зрозуміло, що в сучасних економічних реаліях обійтися без грошей неможливо в принципі.

Будучи свого роду константою в обмінних операціях і створюючи завдяки цьому ефект стабільності, гроші зумовлюють саму можливість економічного життя суспільства та виступають основою постійної, неперервної господарської діяльності людини, адже гроші пов'язують окремих товаровиробників через суспільний розподіл праці в єдину господарську систему, засновану на ринкових засадах, що лежать в основі економічного життя суспільства. Крім того, не слід забувати, що перебування грошей в обігу є постійним, на відміну від товарів, котрі, надходячи в сферу обігу, послідовно вилучаються із неї за мірою здійснення актів купівлі-продажу [22, с. 9].

Слугуючи засобом зв'язку між товаровиробниками, гроші надають необхідної стійкості не лише товарному обміну, але й усій системі ринкових відносин, а тому будь-які спроби відмови від грошей й переходу до бартерних операцій є не лише ознакою, але й прямим наслідком руйнації таких відносин та хвороби економіки. Гроші у цьому контексті слід розглядати як суспільне явище, що виражає інституційну стійкість економічного життя та скріплює суспільні зв'язки у процесі розширеного відтворення, роблячи його неперервним. При цьому сучасні гроші не мають якихось спільних фізичних властивостей, як це було від початку їх виникнення донедавна, а значна їх частина навіть не має матеріального характеру. А тому в процесі дослідження сутності грошей як економічної категорії не має суттєвого значення той матеріал, із якого вони виготовлені, – благородний метал, папір чи електронний носій інформації, оскільки нині це ніяк не позначається на їхньому функціонуванні.

Сучасні гроші, не будучи власне товаром за його класичними ознаками, є усе ж наріжним каменем організації економічних відносин суспільства саме у своєму протиставленні до решти товарного світу, вимірником вартості якого вони покликані бути. У зв'язку із цим сутність грошей найбільш доцільно виражати за допомогою поняття “загальний еквівалент”, тобто вимірник вартості усіх інших товарів і послуг. Загальний еквівалент відображає відношення усіх товарів до грошей як універсального виразника їхньої вартості, що робить товари придатними для обміну.

Такий теоретико-методологічний підхід передбачає, що для визначення сутності грошей необхідно вказати якийсь певний їх атрибут чи іманентну ознаку, що дозволяє грошам виконувати усі їхні функції. Інакше кажучи, ця сутнісна ознака визначає саму можливість функціонування грошей і такою ознакою є їх властивість бути загальним еквівалентом, вказуючи на їх здатність незалежно від конкретного матеріального носія визначати цінність усіх товарів і послуг та на них обмінюватись, забезпечуючи саме еквівалентний обмін, котрий сам собою є фундаментальною, інституційною ознакою ринкового господарства. А отже, використання грошей саме як загального еквівалента

виступає ключовим фактором забезпечення обороту економічних ресурсів саме на засадах еквівалентного обміну, що і є неодмінною умовою для безперервності, інтеграції економіки та її продуктивності. Згідно з такими міркуваннями, сутність грошей як загального еквівалента відображає їхню здатність організовувати, раціоналізувати і структурувати економічну поведінку всіх суб'єктів ринку, забезпечуючи можливість розширеного відтворення як такого.

Не маючи саме внутрішньої вартості, сучасні гроші виступають носієм цієї вартості у процесі здійснення товарообмінних операцій, що визнається усіма членами суспільства. Хоча слід відзначити, що в різні історичні епохи у процесі розвитку грошових відносин це визнання мало різне підґрунтя. В умовах нерозвинутості чи недостатнього рівня розвитку державних інституцій легітимізація грошей як загального еквіваленту забезпечувалась внутрішньою вартістю благородного металу, що слугував грошима. Із подальшим розвитком кредитних відносин, банківських систем і активізації ролі держави у якості головного регулятора економічних процесів і гаранта стабільності кредитних грошей, випущених в обіг, довіра до них з боку суспільства почала ґрунтуватися уже на довірі до держави і кредитної системи. Тому гроші, відірвавшись від матеріального вмісту, поступово набули своєї ідентичності завдяки нематеріальним факторам, таким як довіра і гарантії, адже процес створення грошей в сучасному світі стає справою не тільки держави в особі центрального банку, але й приватного бізнесу в особі системи комерційних банків, котрі у процесі вторинної емісії здатні збільшувати кількість грошей в обігу за допомогою механізму кредитів.

Не маючи властивостей товару, у процесі обміну сучасні гроші усе ж виступають знаками і вимірниками його вартості, дозволяючи цей обмін здійснити. Втім, це не якась абстрактна "рахункова одиниця", "умовний ярлик" чи "вимоги до суспільства", як про це зазначають окремі автори. Товарне походження грошей визначає спільність окремих їхніх ознак із товарами, наприклад, попит на них. Однак у цьому випадку йдеться не про задоволення конкретних споживчих потреб, як у випадку із звичайним товаром, а про потребу в грошах саме як необхідної умови реалізації власне процесу обміну через адекватну оцінку вартості товару, який обмінюється. Проте якщо раніше право на придбання за допомогою грошей еквівалентної вартості товарів гарантувалося внутрішньою вартістю грошового матеріалу (зокрема, благородного металу), то нині це право гарантується самим процесом розвитку товарно-грошових відносин і кредиту, що робить можливим функціонування кредитних грошей у якості законного засобу платежу. Так, сучасні гроші у сфері економічного обміну є носіями інформації про кількісні пропорції обмінюваних товарів, виражені у формі ціни, і виступають тим самим в ролі інформаційного орієнтиру для усіх учасників економічних процесів. При цьому незалежно від конкретного носія – паперового чи електронного – присутність грошей є обов'язковою умовою забезпечення еквівалентного обміну.

Наявність грошей є вихідним пунктом, що робить можливим перетворення продуктів праці на товари, а також набуття обміном загального характеру. Саме цю обставину слід вважати вирішальною у розумінні сутності сучасних грошей, що відображає процес перетворення грошей із власне продукту товарного обміну на цілком самостійне економічне явище, здатне виявляти активний вплив як на виробництво товарів, так і на їх обмін.

Однак цей процес є цілком об'єктивним, а отже, недоречним слід вважати спроби представити сучасні гроші як витвір людського генія, продукт держави чи інформаційні файли, що містять дані про розмір коштів власників банківського рахунку. Такі підходи не мають нічого спільного із розумінням сутності грошей як об'єктивного економічного явища, виникнення якого продиктовано самою природою товарного обміну і необхідністю забезпечення його еквівалентності.

Отже, визначення суті сучасних грошей може бути сформульовано таким чином: гроші – це загальний еквівалент, що виражає вартість усіх товарів і послуг та здатний на них обмінюватися. У такому розумінні гроші можна сприймати як специфічне економічне і суспільне благо, що здатне безумовно і вільно прийматися для оплати всіх товарів і послуг та вимірювати їхню вартість, будучи однаково потрібним для всіх еквівалентом. Такий підхід до визначення суті грошей дозволяє включати в поняття грошей не тільки паперові купюри і монети, які ми використовуємо щодня, але й всі інші їхні форми у вигляді безготівкових грошей і фінансових інструментів, котрі виконують грошові функції. При цьому не зважаючи на розмаїття їх сучасних форм, вони зберігають основні характеристики грошей, які стали їхніми іманентними ознаками ще на тій стадії, коли гроші тільки виникли із товарного світу: ліквідність, якісна однорідність, збереженість, економічна подільність, портативність, упізнаваність, відсутність споживчої вартості.

Абстрагування від матеріальної субстанції грошових відносин дозволяє зосередити увагу на грошах як уособленні їх суспільної корисності, що визначається необхідною даному рівню розвитку суспільства формою вимірювання цінності для функціонування економіки. Суспільне значення грошей є важливим також і з огляду на їхню здатність забезпечувати ціннісні виміри не лише у сфері матеріально-речових відносин, але і активно впливати на економічну поведінку людини як суб'єкта ринку, адже гроші здатні змінювати загальну систему людських цінностей, ставлячи себе в центр усієї системи соціально-історичних ціннісних категорій людської поведінки, відіграючи певну роль у зміні внутрішнього світу людини, її інтересів, ідеалів, прагнень і моральних критеріїв. У зв'язку із цим у сучасному суспільстві дедалі більше починає проявлятися соціально-економічна природа грошей, що знаходить вияв не тільки в сфері товарного обміну, а й у сфері соціальної взаємодії між людьми.

Будучи загальним еквівалентом, гроші забезпечують універсальне вираження цінності усіх інших товарів саме у тих формах, які найбільш відповідають даному рівню розвитку ринкових відносин і всього суспільства: якщо функціонування благородних металів у якості грошей перестає задовольняти відповідні вимоги, суспільство переходить до використання інших, більш адекватних ринковим потребам форм практичного застосування грошей як загального еквівалента – паперових чи електронних. Крім того, неперервно зростаючий рівень інформаційної насиченості економічних і соціальних взаємин збільшує швидкість і масштаби прийняття економічних рішень, що відповідно, впливає на характер еволюції форм і видів грошових відносин, приводячи до їх усе більшої віртуалізації і появи так званих електронних грошей. Та попри усю різноманітність грошових форм у процесі еволюції, головне завдання грошей залишається незмінним – створення оптимальних умов для обміну на еквівалентній основі та як наслідок зведення до мінімуму часу і транзакційних витрат учасників ринку.

Являючи собою втілення економічних відносин, гроші також є історичною категорією, продуктом цивілізації, а це означає, що на кожному етапі суспільного розвитку їх розуміння збагачується новим наповненням відповідно до нових проявів взаємодії людей у процесі розширеного відтворення. Водночас цей зв'язок грошей із цивілізаційним розвитком має двосторонній характер. Виникнення грошей стало величезним благом і для самої людської цивілізації, адже без них не могло б відбутися розподілу праці та не з'явилася б розвинута економіка. Господарська діяльність людини не могла б просунутися далі обмеженого, примітивного натурального рівня, а це також вказує і на величезне суспільне значення грошей.

Крім того, гроші, на відміну від усіх інших товарів, є суспільним благом, адже кожен учасник ринку приймає гроші в оплату, будучи впевненим, що інші економічні агенти відповідно приймуть їх від нього в оплату товарів і послуг, тобто гроші визнаються загальним еквівалентом не двома окремо взятими учасниками товарообмінної угоди, а усім суспільством. Так само непридатність грошей для забезпечення обігу в разі відмови економічних агентів приймати їх в оплату (наприклад, в період гіперінфляції і девальвації) має наслідки для всього суспільства, коли його члени втрачають довіру до грошової одиниці і вона перестає виконувати свої функції. У цьому зв'язку узагальнюючим критерієм можливості виконання грошима своїх функцій є стійкість грошової одиниці як ключовий фактор, що забезпечує довіру до неї економічних агентів. Тому стійкість грошової одиниці виступає невід'ємним атрибутом і необхідною умовою існування грошових відносин, а втрата цієї стійкості і як наслідок підриє довіри до національних грошей з боку суспільства має своїм неминучим наслідком їх витіснення з обігу іноземною валютою та поширення бартерних угод в економіці, тобто руйнування усієї системи грошового обігу в країні.

Отже, сама довговічність грошей як суспільного блага визначається тим, наскільки довго люди будуть вірити у його цінність. Інакше кажучи, сучасними грошима може слугувати лише такий актив, цінність якого як загального еквівалента не викликає в суспільстві ніякого сумніву. При цьому чим вищий ступінь довіри до грошей, тим вища їхня ліквідність як ключова ознака, що демонструє впевненість економічних агентів у можливості за будь-яких обставин використати гроші як платіжний засіб без втрати їхньої вартості.

Водночас цей процес формування довіри у сучасних умовах не носить абсолютно стихійний характер, оскільки держава в особі спеціально призначених для цього інституцій (центрального банку) здатна активно впливати на вартість грошової одиниці, а отже, і її здатність слугувати загальним еквівалентом. Загальне визнання грошей забезпечується насамперед тим, що вони законодавчо визнані законним платіжним засобом на території держави. За відсутності у сучасних грошей внутрішньої вартості, підкріпленої її матеріальним втіленням як у випадку із благородними металами, саме держава зобов'язана підтримувати певний стандарт цінності грошей як загального еквівалента, забезпечуючи віру людей у нього. Так, гроші є не лише економічною і історичною, але і суспільною категорією. Більше того, вони навіть деякою мірою є суспільним інститутом, що характеризує певний вид взаємодії у суспільстві, визначає поведінку окремих індивідів, формуючи у них відповідну систему цінностей та підтримуючи певний рівень довіри до влади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сучасні гроші мають складну соціально-економічну природу, слугуючи основою як ринкового господарства, так і суспільних відносин загалом. Гроші відображають усталену систему суспільних відносин між людьми, будучи кількісним вимірником усіх економічних процесів і пов'язуючи господарські зв'язки між окремими індивідами в єдиний цілісний організм. Водночас попри матеріальне, товарне походження сучасні гроші мають кредитний характер і не є товаром, а отже, їх існування засновується на суспільній довірі до держави та інститутів кредитної системи, котрі здійснюють випуск грошей і забезпечують їх рух в економіці. Глибоке розуміння природи грошей, їх економічної сутності є основою належного функціонування сучасної грошової системи, стабільність та ефективність регулювання якої є запорукою виробничого зростання, високого рівня добробуту суспільства та нормально перебігу господарських процесів у масштабах усієї економіки, адже чітке концептуальне розуміння сутності та природи сучасних грошей є основою проведення ефективної грошово-кредитної політики, в основі якої лежить контроль грошової пропозиції та грошової маси в обігу. У такому контексті перспективами подальших досліджень сутності грошей як економічної категорії мають бути обґрунтування базових теоретичних підходів щодо оцінки впливу грошових відносин на перебіг усіх економічних явищ і процесів та формулювання таких засад монетарної політики, яка б найбільшою мірою відповідала інтересам суспільства у процесі реалізації грошових функцій.

Список використаних джерел

1. Джевонс У. Ст. Деньги и механизм обмена / У. Ст. Джевонс. – Челябинск : Социум, 2006. – 192 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1 / Карл Маркс. – М. : Эксмо, 2011. – 1200 с.
3. Фридмен М. Количественная теория денег / Милтон Фридмен. – М. : Эльф-пресс, 1996. – 131 с.
4. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело / Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
5. Walker, F. A. Money / Francis A. Walker. – New York: Henry Holt and Company, 1878. – 550 P.
6. Макконэл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. Т. 1 / К. Р. Макконэл, С. Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – 399 с.
7. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл. – М. : Профико, 1991. – 448 с.
8. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка / Р. Г. Габбард. – К. : КНЕУ, 2004. – 889 с.
9. Мишкин Ф. С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков / Ф. С. Мишкин. – М. : Изд-во: Аспект Пресс, 1999. – 820 с.
10. Харрис Л. Денежная теория / Л. Харрис; общ. ред. и вступ. стат. В. М. Усоскина. – М. : Прогресс, 1990. – 750 с.
11. Мэнкью Н. Г. Принципы экономикс / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 784 с.

12. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег* / Дж. М. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
13. Маршалл А. *Основы экономической науки* / А. Маршалл. – М. : Эксмо, 2007. – 832 с.
14. Менгер К. *Избранные работы: основания политической экономии. Исследования о методах социальных наук и политической экономии в особенности* / К. Менгер; пер. с нем. – М. : Издательский дом "Территория будущего", 2005. – 496 с.
15. Бём-Баверк Ойген фон. *Избранные труды о ценности, проценте и капитале* / Ойген фон Бём-Баверк. – М. : Эксмо, 2009. – 912 с.
16. Шумпетер Й. А. *Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия* / Й. А. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
17. Хикс Дж. Р. *Стоимость и капитал* / Дж. Р. Хикс. – М. : Прогресс, 1993. – 488 с.
18. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов* / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
19. Рикардо Д. *Начала политической экономии. Избранное* / Д. Рикардо. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
20. Гэлбрейт Дж. К. *Новое индустриальное общество. Избранное* / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
21. Милль Дж. С. *Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии* / Дж. С. Милль. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.
22. *Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: моногр.* / О. В. Дзюблюк, М. Д. Алексеєнко, В. В. Корнєєв [та ін.]; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. – 298 с.

References

1. Dzhevons U. St. Dengi i mekhanizm obmena [Money and mechanism of exchange]. Cheliabynsk: Sotsyum, 2006, 192 p. [in Russian].
2. Marks K. Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii. [Capital. A critique of political economy]. Vol. 1. Moscow: Eksmo, 2011, 1200 p. [in Russian].
3. Friedman M. Kolichestvennaia teoriia deneg [Quantity theory of money]. Moscow: Elfpress, 1996, 131 p. [in Russian].
4. Miller R. L. Sovremennye dengi i bankovskoe delo [Modern money and banking]. Moscow: Infra, 2000, 856 p. [in Russian].
5. Walker F. A. Money. New York: Henry Holt and Company, 1878, 550 p. [in English].
6. McConell R., Brue S. Ekonomiks: printsipy, problemy i politika [Economics: principles, problems and policies]. In 2 vol. Vol. 1. Moscow: Respublika, 1991, 399 p. [in Russian].
7. Dolan E., Campbell C., Campbell R.. Dzh. Dengi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaia politika [Money, banking and monetary policy]. Moscow: Profiko, 1991, 448 p. [in Russian].
8. Hubbard R. H. Hroshi, finansova systema ta ekonomika [Money, the financial system and the economy]. Kyiv: KNEU, 2004, 889 p. [in Ukrainian].
9. Mishkin F. S. Ekonomicheskaia teoriia deneg, bankovskoho dela i finansovykh rynkov

- [Economic theory of money, banking and financial markets]. Moscow: izd-vo "Aspekt", 1999, 820 p. [in Russian].
10. Harris L. Denezhnaia teoriya [Monetary theory]. Moscow: Progress, 1990, 750 p. [in Russian].
  11. Mankiw N. G. Printsipy ekonomiyks [Principles of economics]. Saint Petersburg: Piter Kom, 1999, 784 p. [in Russian].
  12. Keyenes J. M. Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg [The general theory of employment, interest and money]. Moscow: Eksmo, 2007, 960 p. [in Russian].
  13. Marshall A. Osnovy ekonomicheskoi nauki [Principles of economics]. Moscow: Eksmo, 2007, 832 p. [in Russian].
  14. Menger C. Izbrannye raboty: osnovaniia politicheskoi ekonomii. Issledovaniia o metodakh sotsialnykh nauk i politicheskoi ekonomii v osobennosti [Selected papers: principles of economics. studies on the methods of social sciences with special reference to economics]. Moscow: Izdatelskii dom "Territoriia budushchego", 2005, 496 p. [in Russian].
  15. Bohm-Bawerk O. Izbrannye trudy o tsennosti, protsente i kapitale [Selected papers on value, interest and capital]. Moscow: Eksmo, 2009, 912 p. [in Russian].
  16. Schumpeter Y. A. Teoriya ekonomicheskogo razvitiia. Kapitalizm, sotsializm y demokratiia [Theory of economic development. capitalism, socialism and democracy]. Moscow: Eksmo, 2007, 864 p. [in Russian].
  17. Hicks J. R. Stoimost i capital [Value and capital]. Moscow: Progress, 1993, 488 p. [in Russian].
  18. Smith A. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [An *inquiry* into the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: Eksmo, 2007, 960 p. [in Russian].
  19. Ricardo D. Nachala politicheskoi ekonomii. Izbrannoe [On the principles of political economy. Selected papers]. Moscow; Eksmo, 2007, 960 p. [in Russian].
  20. Galbraith J. K. Novoe industrialnoe obshchestvo. Izbrannoe [The new industrial state. Selected papers]. Moscow; Eksmo, 2008, 1200 p. [in Russian].
  21. Mill J. S. Osnovy politicheskoi ekonomii s nekotorymi prilozheniiami k sotsialnoi filosofii [*Principles of political economy*, with some of their applications to social philosophy]. Moscow; Eksmo, 2007, 1040 p. [in Russian].
  22. Dziubliuk O. V., Alekseienco M. D., Kornieiev V. V. Teoriia i praktyka hroshovoho obihu ta bankivskoi spravy v umovakh hlobalnoi finansovoi nestabilnosti: monohr. [Theory and practice of monetary circulation and banking in a volatile global financial environment: monograph]. Ternopil: Osadtsa Yu.V., 2017, 298 p. [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 21 березня 2018 р.